

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної освіти та психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

Діагностика і корекція сенсорних гнозисів у дітей молодшого шкільного віку
з розладами аутистичного спектра

Виконала студентка групи СО-4(2)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Іванова Олеся Сергіївна
Керівник: Руколянська Н. В.
Рецензент: Турбан В. В.
Нормоконтроль _____ Юлія КЛОЧКОВА

Запоріжжя
2022 р.

РЕФЕРАТ

Бакалаврська робота: 56 с., 6 табл., 6 рис., 41 джерело, 7 додатків.

Об'єкт дослідження: сенсорні канали у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектра.

Мета роботи: вивчити особливості дисфункції сенсорної обробки для обґрунтування та апробування системи роботи з розвитку сенсорних гнозисів (зорового, слухового, тактильного) у дітей шкільного віку із розладами аутистичного спектра.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація, емпіричні: праксиметричні, діагностичні, обсерваційні, констатувальний та формувальний експерименти.

Сенсорна система – це сукупність структур периферійної та центральної нервової системи організму, що забезпечують сприйняття й обробку інформації про зміни довкілля та стан внутрішнього середовища організму.

Систематичне стимулювання базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) як базового нейропсихофізіологічного методу сприяє синаптогенезу та мієліногенезу, активації сенсорних процесів, поліпшенню структурно-функціональної організації нейронних мереж. При цьому в значній мірі зменшується ефект депривації і поліпшується сенсорна основа когнітивного розвитку.

РОЗЛАДИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА, СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ, ЗОРОВИЙ/СЛУХОВИЙ/ТАКТИЛЬНИЙ КАНАЛИ, ГНОЗИС, ОНТОГЕНЕЗ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК.

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні питання навчання дітей із розладами аутистичного спектра (далі – РАС) в освітньому просторі постало надзвичайно гостро. Складнощі впровадження освіти для аутичних дітей у нашій країні пов'язані з різноплановими дефіцитами:

- брак системної ранньої допомоги як першої й необхідної ланки освітнього процесу (навчання, виховання і розвитку), що не дає змоги визначити порушення на ранньому етапі й розпочати необхідну роботу в напрямі виправлення відхилень у розвитку та відновлення порушених функцій. Системна рання допомога має надаватися у відповідності до міжнародних стандартних вимог до діяльності служб раннього втручання, що передбачає грамотну і послідовну допомогу дитині та її родині, яку узгоджено між собою здійснюють учасники міждисциплінарної команди;

- відсутність традицій і культури здійснення корекційно розвивальної роботи з аутичними дітьми і роботи з родиною в цілому. Глобальними помилками в цьому контексті є: 1) неврахування першочергової важливості взаємодії батьків з дитиною і обставин життєдіяльності дитини в умовах родини; 2) заняття з дитиною виключно в індивідуальному режимі; 3) повна неузгодженість і хаотичність тих корекційно розвивальних заходів, які застосовують до дитини;

- брак централізованої і відповідної підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю, здатних усвідомлено і ефективно здійснювати освітню діяльність по відношенню до дітей з аутизмом;

- відсутність наступності освітнього процесу для дітей з аутизмом, а саме чіткого маршруту за схемою: рання допомога, цілеспрямована підготовка дитини до дошкільного навчального закладу (далі – ДНЗ), налагодження послідовного переходу дитини до ДНЗ (створення відповідних умов, передача напрацьованих матеріалів фахівцям, які будуть опікуватися нею в ДНЗ),

навчально-виховний процес в ДНЗ, підготовка до введення у певний шкільний простір, послідовне навчання у шкільному закладі, фахівці якого, з опорою на попередній досвід психолого-педагогічної роботи з дитиною, вибудовують найдоцільнішу стратегію освітньої діяльності, щоб сприяти повноцінному навчанню, розвитку та соціальній адаптації дитини [19].

Дослідженню питань природи та структури особливостей розвитку дітей із асинхронним спотвореним розвитком приділяли увагу такі вчені, як: Дж. Айрес, Н. Байкіна, К. Гілберг, Л. Канер, Я. Крет, К. Лебединська, В. Лебединський, Н. Манеліс, Ю. Мікадзе, О. Нікольська, Т. Пітерс, Т. Скрипник, В. Тарасун, А. Чуприков, І. Шпіцберг, Д. Шульженко та ін. Ними підтверджено гіпотезу про гіперсензитивне сприйняття, відповідно до якої неможливий адекватний розвиток сенсорних систем у аутичних дітей.

Обробка сенсорної інформації – спосіб і процес виявлення, передачі, розпізнавання і аналізу відчуттів у центральну нервову систему, а також їх інтеграція, як кінцева обробка і усвідомлення сенсорних стимулів. Поширеність порушень сенсорної обробки у дітей із розладами аутистичного спектра, за даними американських науковців А. Bailey, М. Coleman, С. Gillberg, С. Delacato, D. Houzel, варіює від 30-70 % [16]. Морфофункціональні особливості нервової системи дітей із розладами аутистичного свідчать про несформованість у них специфічних зон сенсорної інтеграції, передусім, кутової звивини, ретикулярної формації та лімбічної системи.

При порушенні фізіологічних процесів і механізмів сприйняття сенсорної інформації дитина із розладами аутистичного спектра вибудовує «аутистичну» модель адаптації до зовнішнього світу як найбільш результативну і найменш травматичну. При розвитку за аутистичним типом більшість аферентної сенсорної інформації сприймається надлишковою, тому дитина змушена навчатися процесам «ігнорування», зниження інтенсивності сигналу, що поступає. В результаті «у дитини фіксується реакція відходу від спрямованих на нього зовнішніх впливів» [26, с.40]. Наслідком ігнорування є неформування синтезу різних сенсорних систем (зорової, слуховий,

кінестетичний), що, в свою чергу, не сприяє розвитку бінокулярного зору і бінаурального слуху.

Сенсорна депривація негативно впливає не лише на формування нейрофізіологічних механізмів системної організації зорового, слухового та тактильного сприйняття, а й на діяльність активуючої системи мозку. Діти з розладами аутистичного спектра неправильно обробляють, інтерпретують повсякденну сенсорну інформацію, в тому числі й зорову, слухову, тактильну, що призводить до порушення регуляції поведінки, емоцій, розвитку мовлення і як результат впливає на навчання й соціальну адаптацію. Тому важливим є розуміння того, як відбувається процес обробки інформації у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектра, та на якому етапі відбувається сенсорний збій.

Сьогодні актуалізуються нові аспекти впливу нейронаук на технології корекції. Корекційні педагоги, враховуючи досягнення нейронаук, використовують технології для створення сильних та ефективних нервових шляхів у мозку дитини. Проте, досить мало досліджень присвячено саме розробці можливої системи розвитку базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) у дітей із розладами аутистичного спектра, що обумовило вибір теми даного дослідження у такій редакції «Діагностика і корекція сенсорних гнозисів у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектра».

Об'єкт дослідження – сенсорні канали у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектра.

Предмет дослідження – процес розвитку сенсорних гнозисів (зорового, слухового, тактильного) у дітей шкільного віку із РАС.

Мета дослідження – вивчити особливості дисфункції сенсорної обробки для обґрунтування та апробування системи роботи з розвитку сенсорних гнозисів (зорового, слухового, тактильного) у дітей шкільного віку із розладами аутистичного спектра.

Відповідно до мети було визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал щодо фізіологічних та патофізіологічних аспектів функціонування сенсорних каналів у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектра.

2. Охарактеризувати особливості розвитку сенсорних каналів у дітей з розладами аутистичного спектра.

3. Виявити особливості сформованості сенсорних гнозисів (зорового, слухового, тактильного) у дітей молодшого шкільного віку із розладами аутистичного спектра.

4. Розробити, апробувати та перевірити ефективність системи роботи з розвитку базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) у дітей шкільного віку із розладами аутистичного спектра.

Методи дослідження:

– теоретичні методи: узагальнення та систематизація наукових матеріалів зі спеціальної, нейропсихологічної і медичної літератури з проблеми дослідження; аналіз анамнестичних даних;

– емпіричні методи: праксиметричні (аналіз продуктів діяльності), діагностичні (інтерв'ювання, консультації та бесіди з батьками, спеціалістами з метою вивчення стану розвитку сенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) у дітей молодшого шкільного віку із розладами аутистичного спектра; обсерваційні (пряме і опосередковане спостереження, констатувальний та формувальний експеримент).

Методологічною основою дослідження є:

– концепція розвитку дітей з аутизмом (В. Тарасун, Г. Хворова);
– теорія системної динамічної локалізації вищих психічних функцій (Л. Виготський, О. Лурія);

– теорія соматосенсорної корекції (Т. Горячева, Л. Султанова, І. Шпіцберг);

– положення про специфіку наслідків ураження мозку (Л. Виготський, О. Лурія);

– теорія про динамічну мозкову локалізацію (Н. Бехтерева; І. Павлов, О. Ухтомський);

– теорія заміщуючого онтогенезу (Г. Семенович).

Дослідження проводилось на базі Запорізької гімназії I-III ступенів № 66 Запорізької міської ради.

Практичне значення роботи полягає в тому, що проведене дослідження, розроблений авторський опитувальник для батьків щодо особливостей сприймання їх дітьми зорової, слухової, тактильної інформації та експериментальна методика з розвитку сенсорних гнозисів (зорового, слухового, тактильного) у дітей молодшого шкільного віку із розладами аутистичного спектра, які можуть використовувати у практичній діяльності вчителі-логопеди, вчителі-дефектологи, студенти, які вивчають дисципліни спеціальної освіти, а також науковці – для розробки ними подальших досліджень та систем роботи із дітьми з РАС.

Апробація результатів дослідження відбулася на III Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Спеціальна педагогіка: професійний дебют» (Мінськ, 2019), а також, на Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Освітня діяльність працівників соціально-психологічної сфери: виклики сьогодення та реалії» (Кам'янець-Подільський, 2022).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (41 найменування) та 7 додатків. У тексті містяться 6 рисунків. Основний текст роботи викладено на 34 сторінках, загальний обсяг роботи – 56 сторінок.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили концептуальні положення, правомірність основних підходів, засвідчили реалізацію мети та ефективність розв'язання окреслених завдань і дали підстави для наступних висновків:

1. Розкрито оногенетичні, фізіологічні та патофізіологічні аспекти функціонування сенсорних (зорового, слухового, тактильного) каналів у дітей дошкільного віку із розладами аутистичного спектра. Морфофункціональні особливості нервової системи дітей із розладами аутистичного свідчать про несформованість у них специфічних зон сенсорної інтеграції, в першу чергу, – кутової звивини, ретикулярної формації та лімбічної системи. Для дітей із розладами аутистичного спектра характерна хвороблива гіпер- або гіпостезія до звичайних сенсорних подразників: тактильних, світлових, звукових, слухових; моноканальна направленість сприйняття; сприйняття дитиною інформації у периферійних зонах; стимульний дефіцит; недостатня кількість нервових зв'язків через обмеженість сенсорного досвіду; дисфункція сенсорної інтеграції; сенсорна депривація, деформація предметності сприйняття навколишнього світу .

2. Розроблено критеріальну базу дослідження та окреслено специфіку проведення діагностики. Визначення коефіцієнтів та рівнів сформованості сенсорних гнозисів (зорового, слухового, тактильного) здійснювалося комплексно: анкетування, інтерв'ювання батьків; спостереження за дітьми із РАС у вільному спілкуванні з однолітками та у самостійній ігровій діяльності; процедура обстеження. Якісний та кількісний аналіз результатів констатувального експерименту свідчить про недостатній рівень сформованості у дітей із розладами аутистичного спектра зорового, слухового, тактильного гнозисів та значне відставання їх розвитку від вікового орієнтира. Причинами є: моноканальна направленість сприйняття; сприйняття дитиною

інформації у периферійних зонах; недостатня кількість нервових зв'язків через обмеженість сенсорного досвіду; брак системної ранньої допомоги, що не дало змогу визначити порушення на ранньому етапі й розпочати необхідну роботу в напрямі виправлення відхилень у розвитку базового полісенсорного сприйняття. В ході дослідження провідної сенсорної модальності нами було виявлено, що переважна більшість дітей (62,5 %) мають провідний візуальний тип сприйняття.

3. Теоретично обґрунтовано та апробовано систему розвитку базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) у дітей із розладами аутистичного спектра, метою якої є розвиток пластичності головного мозку в частині «переробки» сенсорного входу, що викличе зміну реакцій структур мозку та покращить якість обробки сенсорної інформації. Рушійною силою до створення системи було розв'язання суперечностей між нейрофізіологічними механізмами обробки сенсорної інформації (зорової, слухової, тактильної) та дисфункцією сенсорної інтеграції.

4. Проведено експериментальне дослідження ефективності системи розвитку базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) у дітей із розладами аутистичного спектра. Порівняльні дані засвідчують, що відбулося зростання коефіцієнтів сформованості: зорового гнозису – у спостереженні батьками з 34 до 38 балів, у самостійній діяльності з 31 до 36 б., у спеціально створених умовах з 26 до 30 балів; слухового гнозису – у спостереженні батьками з 23 до 25 балів, у самостійній діяльності з 18 до 24 балів, у спеціально створених умовах з 15 до 21 балу; тактильного гнозису – у спостереженні батьками з 11 до 15 балів, у самостійній діяльності з 8 до 14 балів, у спеціально створених умовах з 7 до 13 балів. Досягнуто позитивної динаміки рівнів сформованості сенсорних гнозисів: одна дитина зберегла позицію з високим рівнем результатів – 12,5%, це дитина із синдромом Аспергера. Відбулося зростання кількості дітей із середнім рівнем з 25 % до 50 % дітей від загальної кількості респондентів. Дітей із низьким рівнем

сформованості констатовано 37,5 %, що на 25 % менше, ніж на констатувальному етапі.

Під час розвитку базового полісенсорного сприйняття було з'ясовано умови, які сприяють ефективному розвитку сенсорних систем, активації зон периферійної чутливості аналізаторів (зорового, слухового, тактильного), синтезуванню сенсорних гнозисів, а саме: організація фізичного середовища та налагодження безпечного перебування дитини в ньому; створення умов для формування адекватної довільної діяльності; впровадження в периферійний простір дитини, встановлення контакту фахівця з дитиною в периферійних зонах сприйняття та поступовий перехід у фронтальну зону сприйняття; формування синтезуванню сенсорних систем (зорової, слухової, тактильної),

Кількісний і якісний аналіз результатів апробованої системи роботи з розвитку базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) дозволив простежити, що результативність корекційно-розвиткової роботи залежить від: сенсорного досвіду дитини; відточування техніки «фіксації» на об'єкті; рівня синтетичної сукцесивної та симультанної діяльності; використання у роботі сильних сторін дітей із аутизмом, зокрема: схильністю до впорядкованості, завершеності, структурованості, орієнтуванні в часі і просторі, розвиненістю механічної пам'яті тощо; організації доступного освітнього середовища (предметно-просторового, організаційно-смыслового, соціально-психологічного); раннього виявлення та втручання в процес розвитку; забезпечення психолого-педагогічного процесу розвитку дітей із РАС міждисциплінарною командою.

Систематичне стимулювання базового полісенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного) як базового нейропсихофізіологічного методу сприяє синаптогенезу та мієліногенезу, активації сенсорних процесів, поліпшенню структурно-функціональної організації нейронних мереж. При цьому в значній мірі зменшується ефект депривації і поліпшується сенсорна основа когнітивного розвитку.